

חיים סעדון

הציונות

שער הספר **חמדי בחורים**, קזבלנקה, 1919, הספר הציוני הראשון במרוקו. המחבר, יעקב אלכרייף, משלב בספר דינים ופוסטים כתעמולה לחברת "מגן דוד"

הציונות במרוקו התגבשה כתנועה לאומית מודרנית אשר ניזונה מהקשר של יהודי מרוקו לארץ ישראל ומהתמורות שחלו בעולם היהודי ובחברה המרוקאית, והתמודדה עם בעיות הקיום של יהדות זו בעת החדשה. היא הציעה חלופה לזהות הצרפתית או המרוקאית, קראה תיגר על מוסדות הקהילה היהודית ושאפה לשפרם לרווחת הציובור היהודי. דרך תחתית עברה התנועה עד שהצליחה לבצר את מעמדה בחברה היהודית. בדרכה עמדו האיסור של השלטון הצרפתי על פעילותה, התנגדותה של חברת כיי"ח (אליאנס), יחסם של מנהיגי הקהילה, העדר מסורת של ארגון על-קהילתי והמרחקים הגדולים בין הקהילות. גורמים אחרים הקלו על התפתחותה: המצב הפוליטי הפנימי במרוקו והשינויים החברתיים, כוחה הגובר של התנועה הציונית העולמית, צעידתו של היישוב בארץ ישראל לקראת הקמת מדינה, ולאחר מכן פעילותם של שליחי מדינת ישראל ושל הארגונים היהודיים הבין-לאומיים בקהילה ומעורבותם בענייניה.

שלבם בהתפתחות הציונות

התנועה הציונית התפתחה מתנועה קטנה וכמעט אנונימית לכוח חברתי חשוב, שהשפיע על מגמות ההתפתחות של יהדות מרוקו ערב העצמאות ולאחריה. שלוש תקופות ניכרות בפעילותה: עד הכיבוש הצרפתי, תקופת הכיבוש הצרפתי ומרוקו העצמאית. בכל אחת מהתקופות אפשר להגדיר גם שלבי ביניים, המציינים גוונים או שינויים בפעילות הציונית. בתיאורי התקופה הראשונה והשנייה

דוד אלקיאם מתאר את הפעילות הציונית במוגאדור

כאשר בא האיש הזה מלונדון וימצא חברת הציונים שהתנוססה במוגאדור, ואז שמח לקראת המראה הנעימה הזאת. הוא והאדון דוד בוחבוט קראו לאספה חמישה-עשר אנשים בבית הכנסת החדש אשר בנה האדון מסעוד עאטייא נר"ו [נטריה רחמנא ופרקיה (ישמרהו האל ויגאלו)], ערב ראש חדש אב ביום חמישי בשעה השישית. בערב כבר היו כולם בהאספה, האדון משה לוגאסי קיבל רשיון מאת הגבירים, ויפתח פיו אחר שעמד על עמדו, בשפה ערבית המתהלכת בעירנו, נאם מלקחו הוך, ולמחסור יהיה להעתיק כל דברי פיו, התפעלות נפשו, ואש התלהבותו האירו פניו לעומת ולעבר פני הוושבים, אשר בזה הכירו וידעו אהבתו לעמו, ולהחברה הציונית בפרט; בדבריו אלה חמם לבבות ויקרב עצם אל עצם, עד אשר דבריו עשו רושם גדול בלבבותם, לבבות הבני ישראל.

דוד בן נסים אלקיאם, היהודי, 6 בספטמבר 1900

במכתב העבר כתבנו בעבור החברה הציונית שהתנוססה בעירנו מוגאדור על ידי הגבר המרומם כה"ר [כבוד הרב רבי] דוד בוחבוט יצ"ו [ישמרהו צורו ויחיהו], ועל ידי החכם השלם והכולל כה"ר יעקב יפרגאן הי"ו [ה' יחיהו וישמרהו]. שני האנשים האלה כיתתו רגליהם בכל העיר לפתח רוח חדשה בלבבות אחינו, רוח ציוני. הרוח הציוני הזה התעורר ויכה במיתרי כינור לבבות בני ישראל, וישמיע מזמר מנגינותיו בשירי ציון וירושלים, כשמים לרום ובעומק הארץ, כמו כן צרת ישראל, וככולם רגשותיו עד אין חקר; קרוב למאה אנשים אשר נרשמו שמותם להחברה הציונית, אשר עתה קראו שמה בשם "שערי ציון". ויהי עד כה ועד כה, והנה הופיע ה' [הנה] בעירנו האיש המהולל והיקר, המלא תמיד רגשי דאגות בעבור עמו ועדתו; האיש הזה שמו האדון משה לוגאסי הי"ו.

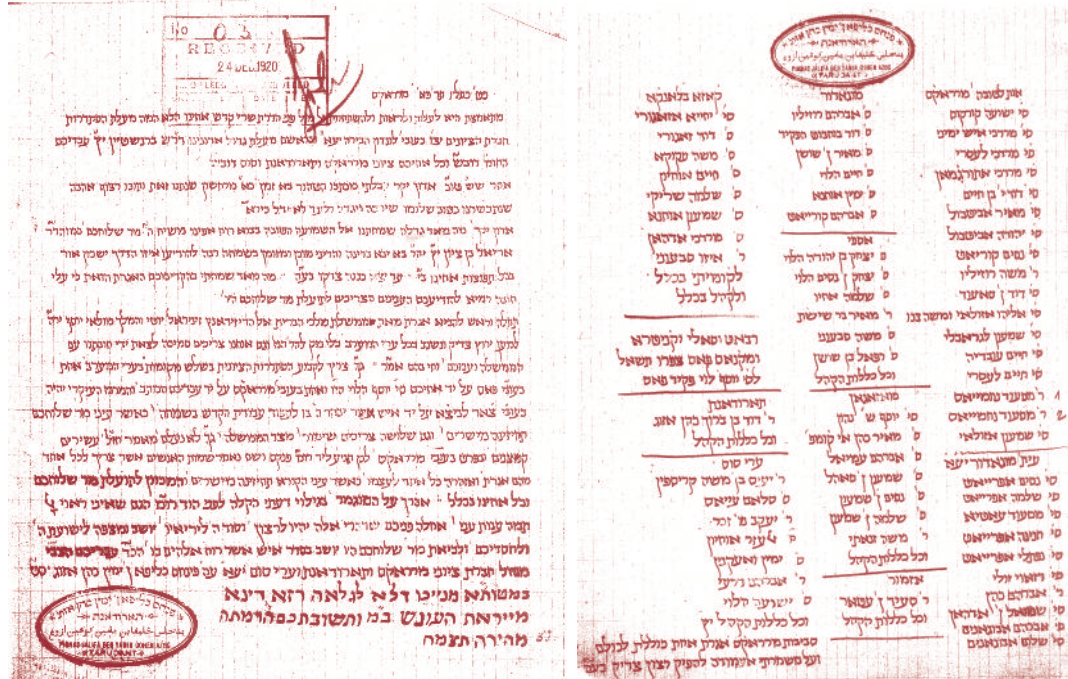
התבססנו על השלבים שהציג צבי יהודה בעבודת הדוקטור שכתב על **הארגון הציוני במרוקו בשנים 1900-1948**, בשינויים קלים.

בתקופה הראשונה, 1895-1912, נחשפה יהדות מרוקו לציונות, נוסדו האגודות הראשונות והתגבשה האידאולוגיה של התנועה, אשר עתידה להעמיק עם השנים ולהתפתח. משכילים עבריים, רבנים ואישים מארץ ישראל ומאירופה הניפו את דגל הפעילות הציונית. השלטון המוסלמי לא התערב בפעולתם והתנועה הציונית העולמית הגיבה, גם אם באופן מינורי, לשאלות ולהבהרות שהציגו בפניה הפעילים על מהות הציונות ודפוסי פעולתה. בתקופה זו לא התגבשו דפוסי ארגון כלל-ארציים, וכל אגודה מקומית פעלה באופן עצמאי. השנים 1912-1925, המקבילות לשנות כהונתו של הנציב הצרפתי הראשון במרוקו, המרשל ליוטה, הן השלב הראשון בתקופה השנייה. שלב זה התאפיין בשתי מגמות סותרות: מחד גיסא, צמצום באפשרויות הפעולה הציונית בגלל האיסור של השלטונות הצרפתיים, הסתייגותה של כ"ח, עמדתה ההססנית של הנהגת הקהילה היהודית כלפיה והעדר עיתונים ציוניים. מאידך גיסא, רצון עז של יהודים להתארגן באגודות ציוניות ולפתח את פעילותן. שיאה של הפעילות הציונית בתקופה זו היה בניסיונות העלייה של יהודי פאס וצפרו.

השנים 1926-1939, השלב השני בתקופה השנייה, הן השנים שבהן עיצבה התנועה הציונית את דרכי פעולתה תחת מגבלות המדיניות הצרפתית. בתקופה זו יצא לאור

האגודות הציונות שפעלו במרוקו בשנים 1900-1912

שנה	העיר	שם האגודה	מייסדים
ספטמבר 1900	מוגאדור	"שערי ציון"	דוד בוחבוט דוד אלקיאם מוזס לוגאסי
ספטמבר 1900	תיטואן	"שיבת ציון"	ד"ר ברליאבסקי
28 בספטמבר 1900	תיטואן	ללא שם	לאון כלפון
1903	סאפי	"אהבת ציון"	מאיר בר-ששת יעקב מורסייאנו
1908	פאס	"חיבת ציון"	חיים קדוש דלמאר (סוחר)
1909	צפרו	"חיבת ציון"	אהרן אזולאי
	פאס	"קול מבשר"	
1910	מכנאס	ללא שם	
	קובלנקה	"מגן דוד"	
	לראש	"בונה ירושלים"	
	סאוטה	"שערי ציון"	
	טנג'יר	"הוועד הציוני"	

מכתב מאת פנחס בן כליפא הכהן, פעיל ציוני מתארודאנת, שהפיץ את הרעיון הציוני בדרום מרוקו. במכתב, משנת 1921, מבקש כליפא הכהן כי התנועה הציונית תשלח מכתב לאישים בקהילות שונות ובו קריאה להצטרף לפעילות הציונית

העיתון הציוני החשוב, *L'Avenir Illustré* (להלן: "העתידי המצוייר"), והפעילות התמקדה בכינוסים ציוניים, באיסוף כספים לקרנות הלאומיות ובלמוד עברית.

השלב השלישי בתקופה השנייה החל בשנת 1939, עם פרוץ מלחמת העולם, ונמשך עד הקמתה של מדינת ישראל ב-1948. לאחר המלחמה המשיך הממשל הצרפתי לדבוק במדיניותו המסורתית, אך העלים עין מהתארגנויות ציוניות, מלימוד השפה העברית, מביקורי שליחים ומהוצאה לאור של עיתונים ציוניים. ככל שהתקדמו המהלכים לעצמאות מרוקו גברה עצימת העין של השלטונות הצרפתיים, בשל העלייה בחשיבותו של הגורם היהודי במערך הכוחות הפנימיים. גם הקשר עם מוסדות התנועה הציונית התהדק ותרם להתעצמותה של הפעילות הציונית. הנוער היהודי התארגן במסגרות ציוניות שעסקו בהוראת עברית, בפעילות צופית, בקשר עם ארץ ישראל, באירוח שליחים מהארץ, ואף בעלייה בלתי-ליגלית, שהייתה גולת הכותרת של הפעילות הציונית בתקופה זו.

השנים למן הקמתה של מדינת ישראל ועד עצמאות מרוקו (1956) הן השלב האחרון בתקופה השנייה, הוא שלב הפוליטיזציה של הפעילות הציונית. שליחים מטעם רוב המפלגות

תלמידי חברה "מגן דוד" להפצת השפה העברית בקזבלנקה הלומדים בשש כיתות תחת נשיאותו של רפאל בן אדראף. התמונה לקוחה מהעיתון "העתידי המצוייר" (1926), שמצא דרך להפיץ את הציונות באופן בלתי-ישיר

הציוניות פעלו במרוקו להעמקת החינוך העברי והציוני והטיפו לעלייה. זהו השלב שבו הפכה הציונות לכוח חשוב ומשמעותי בקהילה. התקופה השלישית החלה עם קבלת העצמאות של מרוקו. בתקופה זו נאסרה שוב הפעילות הציונית והשלטונות המרוקאיים הקפידו על קיום האיסור, העיתונות הציונית חדלה לצאת לאור, שליחי רוב המפלגות הציוניות גורשו ואת מקומם תפסו שליחי המוסד. הפעילות התמקדה בשני אפיקים: האחד, הזדהות עם מדינת ישראל וסיוע לנציגי המוסד בארגון העלייה החשאית. השני, פעילות בתנועת הצופים היהודים, שהציגה עצמה למראית עין כתנועה כללית ולא-ציונית. בהעדר תשתית מחקרית מתאימה קשה לעמוד על שלבי בנייה בתקופה זו, ששיאה היה מבצע "יכין" (1961-1964).

בעיות היסוד של הציונות במרוקו

מבין הגורמים שהשפיעו על עיצוב דמותה של התנועה הציונית במרוקו נתעכב על שלושה: מעמדה החוקי, התגובות לה בקהילה היהודית, ויחסה של החברה המרוקאית, שהושפע גם מן הסכסוך בארץ ישראל. נוסף על גורמים אלה השפיעו על דמות הציונות גם העמקתה של המודרניזציה בחברה היהודית, תהליכים חברתיים ופוליטיים בחברה המרוקאית והמסורת הפוליטית היהודית המקומית.

מעמדה החוקי של הציונות

שאלת מעמדה החוקי של הציונות מהותית להבנת דפוסי התארגנותה של התנועה, תכני פעילותה והרכבה החברתי. בתקופה הראשונה לא התנגדו לה השלטון המוסלמי או החברה הסובבת, בעיקר בגלל היקפה המצומצם של הפעילות הציונית והמצב הפנימי במרוקו ערב הכיבוש הצרפתי. לאחר כינון הפרוטקטורט נאסרה הפעילות הציונית. האיסור נשאר בעינו כל תקופת הכיבוש וחסם בפניה את דרכי הביטוי המקובלות.

מדיניותו של הנציב הצרפתי הראשון במרוקו התבססה על כמה טעמים. הטעם הראשון היה אופיה הבין-לאומי של הציונות. לכיבוש של מרוקו בידי צרפת נתלוו מאבק בין המעצמות, ובעיקר בין גרמניה וצרפת. מאבק זה הוחרף בשנות מלחמת העולם הראשונה, ומאחר שהנהלת התנועה הציונית ישבה בגרמניה, חששו השלטונות הצרפתיים מפני חדירת תעמולה גרמנית עוינת להם במסווה של פעילות ציונית.

הטעם השני היה המצב הפנימי: הכיבוש הצבאי של הארץ לא הושלם, השלטון הצרפתי החל בגיבוש דפוסי שלטוני, והתקשה להשתלט על המדינה בגלל מבנה הטופוגרפי והרכבה האתני. יתר על כן, היה חשש כי היתר לפעילות ציונית ישמש תקדים למוסלמים והם יבקשו לקיים פעילות לאומית דומה; בקשה כזו בוודאי לא עלתה בקנה אחד עם המדיניות הצרפתית במרוקו.

ואולם כדי לגבש את החלטתו הסופית נגד הפעילות הציונית פנה ליוטה אל יחיא זגורי, ראש קהילת קזבלנקה והמפקח הארצי מטעם השלטון הצרפתי על מוסדות החינוך היהודיים. זגורי סבר, ואולי צדק מנקודת ראותו, כי אין טעם להתיר בשלב זה את הפעילות הציונית. יהדות מרוקו נמצאה אז בפתחה של תקופה שטמנה בחובה אופק חדש – השתלבות בחברה הצרפתית, בדומה ליהודי אלג'יריה

"הוקרה של יהדות מרוקו ליחיא זגורי", לרגל הרשמתו בספר הזהב של הקרן הקיימת, "העתיד המצויר", 26 באוקטובר 1928. פעילות הקרן הקיימת הייתה מותרת במרוקו ונתפסה כהמשך התמיכה של יהדות זו בארץ ישראל

העיתון *Le Petit Marocain* מדווח על סיום מלחמת העולם השנייה, 7-8 במאי 1945. למלחמה הייתה השפעה ניכרת על חיי היהודים במרוקו

יחסו המפלה של משטר וישי כלפי היהודים. הנוכחות האמריקאית במרוקו והיתרונות הכלכליים והפוליטיים שהביאה עמה גרמו לחשש כבד כי מרכז הכובד של הפעילות היהודית יועבר מצרפת לארצות הברית. נוסף על כך, המאבק לעצמאות מרוקו התעצם והביא לכך שהיהודים נתפסו כמרכיב היחיד באוכלוסייה העשוי לגלות נטיות פרו-צרפתיות; ריצוי היהודים יכול היה לסייע לחיזוק העמדה הצרפתית.

למרות זאת לא יכולים היו הצרפתים להתיר פעילות ציונית באופן רשמי, מפני שהכרה בציונות יכולה הייתה לשמש פתח לתביעה מרוקאית להכרה דומה בתנועה הלאומית שלה, ובגלל השפעותיו של הסכסוך הערבי-הישראלי על החברה המוסלמית. לאחר הקמתה של מדינת ישראל הסכימו הצרפתים אף לעלייה מוגבלת של יהודים; הייתה זו תקופת עדנה לציונות במרוקו.

אולם בעוד במרוקו הצרפתית הייתה הפעילות הציונית אסורה, התקיימה במרוקו הספרדית פעילות ציונית ללא התנגדות השלטונות הספרדיים. ההסבר לכך הוא מעמדה הבין-לאומי של טנג'יר, וההתפתחויות הפוליטיות והחברתיות בספרד בתקופה זו והשפעתן על מרוקו הספרדית. לאזור זה הועברו רוב היהודים שיצאו ממרוקו בתקופת עצמאותה. לאחר העצמאות נאסרה לחלוטין הפעילות הציונית. המדיניות המסורתית של המרוקאים ראתה ביהודים חלק מהמארג החברתי המרוקאי, והמלך התייחס אליהם כאל נתיניו, בניו הנהנים מחסותו הבלעדית. יתרה מזו, מדיניותה הבין-ערבית של מרוקו לא יכולה הייתה להשלים עם פעילות שיש בה תמיכה כלשהי במדינת ישראל, ולו בעקיפין.

יחסה של הקהילה היהודית אל הציונות

כבכל קהילה יהודית בעולם, גם במרוקו היו כוחות חברתיים שלא הזדהו עם הציונות וכאלה שפעלו נגדה. המחקר מצביע על תמיכה מסוימת של רבנים במרוקו בציונות, וליתר דיוק – אינו מלמד על קיומה של תופעה ידועה מאירופה, של התנגדות רבנים

ותוניסיה, והוא חשש מפני ניגוד בין הזדהות עם הציונות לבין הזדהות עם צרפת. לא התנגדות עקרונית לציונות עמדה בבסיס השקפתו, אלא קביעת סדרי עדיפויות באותו שלב בהתפתחותה של הקהילה היהודית במרוקו. כישלון עליית פאס בשנים 1918-1921 חיזק עמדה זו של זגורי ושל ליוטה.

מעבר לשיקולים אלה סבר ליוטה כי האסלאם הוא כוח עולה, וכי על צרפת לטפח את יחסיה עם העולם המוסלמי. הוא לא היה אנטי-יהודי, ועמדתו כלפי הציונות נבעה משיקולים מעשיים – מהבנתו את יעדיה של מדיניות החוץ של ארצו ואת צרכיה. לאחר מלחמת העולם השנייה חל שינוי ביחסה של צרפת אל הציונות, בניסיון לפצות במידה מסוימת על

לציונות. עובדה זו הקלה על יכולת הפעולה של התנועה הציונית ועל רתימתם של יסודות בקהילה לפעילותה.

התנגדות אידאולוגית עקרונית נקטו נציגי כ"יח במרוקו ורבנים ליטאים שהגיעו מאירופה לאחר מלחמת העולם השנייה. מתנגדים אחרים לציונות, נציגי היהודים המתבוללים, שמנו בעיקר אנשי הנהגה בקהילה, ויוצגו בין המלחמות על ידי העיתון *L'Union Marocaine* (להלן: "האיחוד המרוקאי"), התנגדו לציונות משיקולים מעשיים יותר.

באורח מסורתי התנגדה חברת כ"יח לכל פעולה שיש בה ביטוי ללאומיות יהודית; ודאי וודאי כך ביחס לציונות. המסגרת החינוכית והארגונית של כ"יח במרוקו הייתה חזקה במיוחד. משך פעילותה (משנת 1862), תכניה, תמיכתה של יהדות צרפת, ההסכם עם השלטונות הצרפתיים וחשיבותה ככוח המוביל את המודרניזציה (הצרפתית) של הקהילה היו הסיבות המרכזיות לעצמתה במרוקו. מכאן מובן שבמאבקה בציונות הכוחות היו לא-שווים ולא-מאוזנים. עם זאת, עד שנות העשרים לא ידוע על פעילות או מחאה של כ"יח נגד הפעילות הציונית, שכן ממדיה לא היו איום על כ"יח ולא עוררו חשש מיוחד בקרב נציגי החברה. לאחר מלחמת העולם השנייה התמתנה התנגדותה העקרונית של החברה לציונות. יתר על כן, האכזבה מצרפת גרמה לכך שחלק מהנוער אשר התחנך בבתי הספר של הרשת פנה אל הציונות כאפשרות הלאומית היחידה.

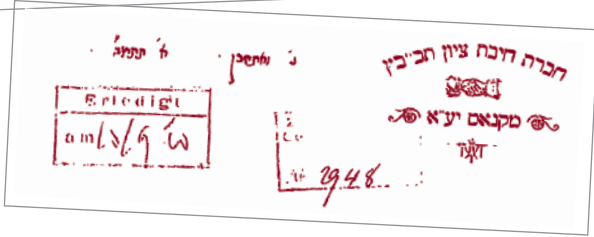
מוקד ההתנגדות השני לציונות היה קבוצת המתבוללים, שהתרכזה סביב העיתון "האיחוד המרוקאי" ושאפה לשכנע את הצרפתים לשנות את מדיניותם המסורתית כלפי היהודים, ולאפשר את שילובם בחברה הצרפתית. קבוצה זו דרשה חינוך, משפט ואזרחות צרפתיים, בדומה לקהילות היהודיות באלג'יריה ובתוניסיה. מגמה זו נתמכה גם בידי ראשי הקהילה, כגון זגורי. בשנות הארבעים והחמישים נס ליחה של מגמת ההשתלבות, אך עמדתם של נבחרים הקהילה היהודית לא השתנתה.

לאחר מלחמת העולם השנייה התרחבה מאוד פעילותן של ישיבות ליטאיות במרוקו. הן בחרו תלמידים ממוסדות החינוך והעבירו אותם לישיבות באירופה, בניסיון להציל את עולם התורה האירופי שחרב לאחר מלחמת העולם השנייה. לענייננו חשובה העובדה שזרמים ליטאיים אלה נאבקו על דמותו של הנוער היהודי לאחר המלחמה והציעו לו חלופה נוספת על אלה הקיימות. התנגדותם של הרבנים הליטאים לציונות הייתה עקרונית, אך הם לא נאבקו באופן ישיר בפעילים הציונים אלא חתרו להוסיף תלמידים לישיבותיהם באירופה.

היחסים עם החברה הסובבת

היחסים בין יהודים ומוסלמים בתקופה הקולוניאלית ובמרוקו העצמאית היו שבריריים למדי. מחד גיסא חל שיפור בביטחונם של היהודים, בוטלו הגבלות שהיו מנת חלקם בתקופה הקדם-קולוניאלית והשתפר המצב הכלכלי. מאידך גיסא היו פגיעות ביהודים, למשל בנובמבר 1942, ביוני 1948 ובספטמבר 1955.

שאלות ותהיות על הפעילות הציונית, על תפקידה בחיי היהודים ועל משמעותה ליחסי יהודים ומוסלמים התעוררו בעיקר בקרב פעילי התנועות הלאומיות. להתפתחות הסכסוך הערבי-היהודי בארץ ישראל נודעה השפעה הולכת וגוברת על יחסי יהודים ומוסלמים. המאבק הלאומי המרוקאי גבר לאחר מלחמת העולם השנייה, במקביל להתחזקות כוחה של הציונות ברחוב היהודי. ואכן, לאחר המלחמה ואף בתקופת העצמאות חזרה ועלתה שאלת הנאמנות של היהודים למרוקו ולמלך, לעתים בניסיון לתקוע טריז בינו לבין

נייר המכתבים של אגודות "חובת ציון" בפאס ובמכנאס מצביע על קשר ביניהן

כרטיס הביקור של יונתן תורש

היהודים. הצרפתים גילו רגישות רבה להלכי הרוח בחברה המרוקאית והשתמשו ברגישות המוסלמית למזרח התיכון כדי למנוע כל ביטוי לאומי, לרבות הציונות.

ההתארגנות הציונית ודרכי פעולתה

ההתארגנות הציונית במרוקו פעלה והתפתחה במסגרת מגבלות שהטיל עליה השלטון הצרפתי. בתקופה הראשונה הייתה ה"אגודה" צורת הארגון המוכרת: קבוצה של יהודים שהזדהו עם הרעיון הציוני ונרתמו לסייע להפצתו. מספר קטן של אגודות כאלה הוקם ברחבי מרוקו בתקופה הראשונה ובשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. האגודות התארגנו במתכונת מודרנית: בראשן עמד נשיא או יושב ראש ולצדו סגנים, מזכיר, גזבר ועוזרים; בדרך

כלל התקיימו בחירות לנושאי תפקידים מרכזיים. האגודות עסקו בהפצת השקל, בהכרת תכני הציונות ובהוראת השפה העברית, וקיימו קשר עם מוסדות התנועה הציונית. בין האגודות לא היה קשר ארגוני, ובכך הן שיקפו את דפוסי ההתארגנות הקהילתית של יהודי מרוקו.

לאחר שהנציבות הצרפתית אסרה על פעילות ציונית, התרכזה זו סביב העיתון "העתיד המצוייר". העיתון סייע להפצת הרעיון הציוני בפרסומים רבים ובהתייחסויות לבעיות הציוניות בעולם, ובעקיפין רמז למצב במרוקו. בכך סייע להתפשטות המודעות הציונית. יתרה מזו, עיקרי האידאולוגיה הציונית נדפסה בגלוי מעל דפי העיתון. צורת פעילות זו, שהתרכזה בעיתון אחד שלא הצהיר על ציוניותו, אינה מוכרת מקהילות המזרח האחרות. יונתן תורש, עורך העיתון, ארגן ועידות ארציות של פעילים ציוניים; השם הרשמי שניתן להן היה "הוועידה הארצית", מבלי לציין כי הן ציוניות. עד מלחמת העולם השנייה

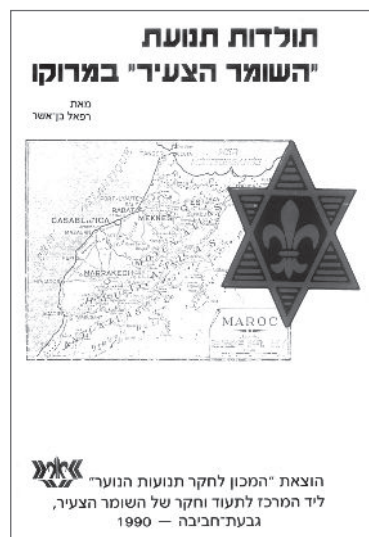

העיתון "העתיד המצוייר" הפיץ את הרעיון הציוני באמצעות כתבות על הציונות. מימין לשמאל: "כרוניקה מקומית", נציגים של ציוני מרוקו במכביה (1935), שליח הקרן הקיימת יהושע כהן וחברי ועד העדה המערבית (המרוקאית) בירושלים, 1933

התקיימו בקזבלנקה ארבע ועידות, בשנים 1936-1939. בוועידה הראשונה השתתפו 34 נציגים משש קהילות (19 מהם היו מקזבלנקה), בשנייה – 34 נציגים משמונה קהילות (18 מקזבלנקה), בשלישית – 55 נציגים מעשר קהילות (27 מקזבלנקה), וברביעית – 39 נציגים מחמש קהילות (27 מקזבלנקה). שתי ועידות נוספות התקיימו בשנים 1946 ו-1947. חשיבותן של הוועידות הייתה בעצם קיומן. נידונו בהן דרכי הפעולה הציונית במרוקו (הוראת עברית, איסוף כספים לקרנות הלאומיים והפצת השקל) וענייני תקנון, אף שעדיין לא הוקמו אגודות ציוניות רשמיות בערים השונות. הישגם הגדול של הציונים בתקופה זו היה קיום מרכז ללא פריפריה; כלומר היה מרכז לא חזק מדי (הוועידות), ופריפריה חלשה מאוד, לפחות באופן רשמי. זהו היפוך המצב לעומת התקופה הראשונה של הפעילות הציונית, שבה לא התקיים מרכז ציוני אך הייתה פריפריה חזקה.

לאחר מלחמת העולם השנייה, ובמיוחד לאחר הקמתה של מדינת ישראל, היו שינויים בדרכי ההתארגנות. כמעט בכל עיר גדולה כמה אגודה ציונית. רוב האגודות פעלו בסיוע שליחים מישראל, שהקנו לפעילות ממד מפלגתי-תנועתי. הפוליטיזציה החלה לאחר מלחמת העולם השנייה, בקשרים עם השליחים מארץ ישראל ובהשתתפותם של שני נציגים מתנועת "צעירי ציון" בתוניסיה בוועידה הארצית שהתקיימה במרוקו בשנת 1946. נוצר דפוס זיקה חדש בין האגודות של אותה תנועה בערים השונות. כך, למשל, בשנת 1951 היו ל"דרור", התנועה החלוצית הראשונה שפעלה במרוקו לאחר המלחמה, 13 סניפים ב-12 ערים. התנועה נעזרה בשליחים והיה קשר ארגוני ואידאולוגי בין הסניפים. קיומה של תנועה שבסיסה הוא אידאולוגי יצרה מערכת זיקות חדשה בין הסניפים בצפון אפריקה, ובינם לבין סניפי התנועה העולמית. בינואר 1947 נערכה באלג'יר ועידה צפון אפריקאית של תנועת "דרור". הייתה זו ראשית הפעילות הצפון אפריקאית, שלא נמשכה זמן רב. לאחר הקמתה של מדינת ישראל כמעט שלא התקיימו ועידות מסוג זה.

הפוליטיזציה של הציונות חוללה מאבק בין התנועות הציוניות על נפשו של הנוער. עד מלחמת העולם השנייה עמדה בפני הנוער היהודי השאלה אם להצטרף לפעילות ציונית. לאחר הקמת מדינת ישראל שאל עצמו הנוער לאיזה זרם ציוני להשתייך. מאבק זה השפיע על חיוניותה של הציונות והגביר את כוחה עקב התגייסותם של אוהדים ופעילים. במרוקו פעלו תנועות ציוניות דתיות וחילוניות: מצד אחד הייתה תנועת הנוער בני עקיבא, שמקומה בחברה מסורתית נראה טבעי למדי, ומצד שני – השומר הצעיר, שהציג תפיסה ציונית חילונית סוציאליסטית. בין שני קצוות אלה פעלו תנועות שזוהו עם תנועות עולמיות כגון "הבונים", "איחוד הנוער החלוצי", "גורדוניה" או תנועות מקומיות כמו "מגן דוד". השינוי האחרון היה התעצמות מגמת הריכוזיות, שהחלה לאחר מלחמת העולם השנייה. ועידות ארציות המשיכו להתקיים, ואפשר לומר כי הושלם המבנה המוכר של מרכז ופריפריה המזיניים זה את זה. ההתארגנויות הציוניות הביאו ליצירת מבנה מרכזי, שדמה לזה של מועצת הקהילות היהודיות שהוקמה בשנת 1945, ולצדו אגודות ציוניות שונות. נוכל להגדיר שני מוקדי זיקה בין המרכז והפריפריה.

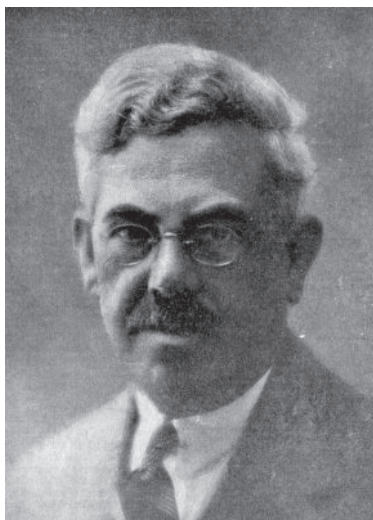

רפאל בן-אשר (1915-2003), ממייסדי השומר הצעיר במרוקו, קזבלנקה, 1952. בשנת 1990 יצא לאור ספר זיכרונותיו על שנות פעילותו במרוקו

מוזס לוגאסי

יהודי יליד מוגאדור, שהיגר למנצ'סטר שבבריטניה בשלהי המאה התשע-עשרה. כחלק מפעילותו העסקית ומקשרי משפחתו ביקר במוגאדור וסייע בהקמת סניף של "אגודת האחים", וביצירת קשר עם ראשי המדינה, כדי להקל על מצוקת היהודים, ובעיקר במלאח של מוגאדור. הוא נמנה עם הפעילים שהקימו את האגודה הציונית במוגאדור.

ס"ד לוי בשער העיתון "העתיד המצויר", אפריל 1929, לאחר ששמו נרשם בספר הזהב של הקרן הקיימת

שמואל דוד לוי (1874-1970)

שמואל דוד לוי (המוכר יותר בכינויו ס"ד לוי) נולד בתיטואן למשפחה ממגורשי ספרד. הוא למד בבית ספר של כ"ח וכך זכה בה בעת בחינוך יהודי, צרפתי וספרדי. לאחר מכן למד בבית הספר להכשרת מורים של כ"ח בפריס (ENIO). הוא שב למרוקו ומילא תפקידים שונים בכ"ח בשנים 1891-1903 בטנג'יר, בסוטה שבתוניסיה ובקזבלנקה. בשנת 1903 נשלח על ידי יק"א לארגנטינה, ובשנת 1913 חזר למרוקו והצטרף לפעילות הציונית. בשנת 1927 מונה לנשיא הקרן הקיימת במרוקו ומועדון "מגן דוד". בשנות השלושים היה הדמות החשובה ביותר בציונות המרוקאית, וב-1935 ביקר בארץ ישראל. לוי ייצג את יהודי מרוקו בכינוסי הקונגרס היהודי העולמי שהתקיימו בשנת 1933 בזינבה ובשנת 1944 באטלנטיק סיטי, ארצות הברית.

האחד היה הזיקה הארגונית-הקהילתית; הכוונה היא לקשר בין הארגונים השונים שפעלו במרוקו. המוקד השני היה הזיקה התנועתית-האידיאולוגית, והכוונה היא לכינוסים של תנועות שפעלו ברחבי מרוקו בסניפים שונים של אותו זרם אידיאולוגי ציוני.

הנה כי כן, בשנות הפעילות הציונית אפשר לזהות מעבר מפעילות של פריפריה ללא מרכז לפעילות של מרכז ללא פריפריה; ואף לפעילות של שני מרכזים ושתי פריפריות. האחת ארגונית-קהילתית, והשנייה – תנועתית-אידיאולוגית. בהקשר זה הייתה חשיבותה ההיסטורית של הפעילות הציונית במרוקו בהגברת הזיקה היהודית הבין-קהילתית.

תפיסת הציונות

הציונות הייתה אמורה להתמודד עם שתי בעיות יסוד. האחת התמקדה בשאלות כגון מהי דמות הקיום היהודי בעת החדשה, מהו המכנה המשותף של היהודים בעולם המתהווה, ומהו הכוח המלכד את העם היהודי. הבעיה השנייה נגזרה באופן טבעי מן הראשונה, ועסקה בדיוקנה של הקהילה היהודית עד התממשות החזון הציוני. הקמת מדינה ליהודים בארץ ישראל היה הפתרון הציוני לבעיה הראשונה; המאבק לציוניזציה של הקהילה – לשנייה. בעוד הבעיה הראשונה עסקה בחזון העתידי, התמודדה הבעיה השנייה עם מציאות החיים של היהודים בכל אחת מהארצות. בין שתי בעיות אלה היה מתח דיאלקטי: מחד גיסא, הן הפרו זו את זו; מאידך גיסא, התחזקות כוחה של האחת בא לא פעם על חשבון חולשת האחרת.

שתי בעיות אלה העסיקו גם את הפעילים הציונים במרוקו. הנה, במכתב לעיתון **היהודי** מאוגוסט 1900, תיאר דוד אלקאים אספה ציונית שבה נאמו מוזס לוגאסי והרב יעקב יפרגאן. האחרון הסביר כך את מהות הציונות:

[...] ובתוך [ובתוך] דבריו אמר כי חובה על כל אחד ואחד לעזור לאחיו בני עדתו ולדאוג על עירנו המהוללה ולעודד הרבה בטבע, ואחר אשר יראה ה' כי דואגים בני ישראל לירושלים ולביאת משיחנו ב"ב [במהרה בימינו] ויתעוררו מעצמם ואחד לאחד יעזרו, ויתקבצו כלם, אחר יופיע ה', כמו שאמר הנביא – כי אחר שאמר "ונקבצו בני יהודה" אמר הנביא ירמיה: "אקבץ את שארית צאני".

שיטתית, תנועת ההשכלה, עמ' 323.

הרב יפרגאן התייחס לסדר הקדימויות של הפעילות הציונית במרוקו: הפעולה בקהילה ("לעזור לאחיו בני עדתו ולדאוג על עירנו המהוללה") קודמת להתערבות האלוהית בקיבוץ הגלויות. ואכן, עיון בפרוגרמה של המשכילים מלמד כי "נקודות המוצא הרעיוניות שלהם היו בעיקרו של דבר דאגה לצרכיה החברתיים-הפוליטיים האוטונומיים של הקהילה היהודית וחיפוש האמצעים להגביר את חייה האוטונומיים, וזאת תוך שילובה ללא מתחים הרסניים בתהפוכות העתים [...] " (י' שיטתית, "מודרניות לאומית עברית מול מודרניות צרפתית – ההשכלה העברית בצפון-אפריקה בסוף המאה הי"ט", **מקדם ומים** ג [תש"ן], עמ' 29).

גישה דומה אפשר למצוא גם בדברים שאמר שמואל דוד (ס"ד) לוי, המנהיג החשוב ביותר של הציונות במרוקו בין שתי מלחמות העולם. לוי ייצג את יהודי מרוקו בקונגרס היהודי העולמי שנערך בארצות הברית ב-17 בנובמבר 1944, ונאומו שם כלל שלושה יסודות: היחס לבית המלוכה, היחס לצרפת והיחס לציונות. ביחס לבית המלוכה היה זהיר מאוד: "שולטן מרוקו גילה מאז ומתמיד רחשי ידידות כלפי היהודים, שבהם הוא

אם אשכחך ירושלים

הנה יהודי עני במלאח שחי בכבוד אך בצניעות מעבודת כפיו הקשה. המלים הגדולות של שיקום והחייה שמתעופפות באוויר מעליו ומסביבו אינן מצליחות למשוך את תשומת לבו. הרחובות של המלאח שלו צרים מכדי לתת מעבר למשבי רוח כה חזקים ודלתו נמוכה מכדי שיעברו את הסף. בנוסף, הוא זקן. הוא עבר את גיל התקוות, אין לו עוד חלום כדי לברך את שחר יום המחרת. הוא ראה את ילדיו גדלים. הם התרחקו מהאמונות העתיקות ומהמנהגים הישנים שהוא שמר עליהם בקפידה. הם ניתקו את הקשר עמו. הוא לא היה מזהה אותם לו היה פוגש בהם. הם דחו את שפתו הפרימיטיבית, את לבושו המוזר ואת המוסר המיושן שלו. הקשיש חי לו לבדו במאורתו הטחובה והמעופשת שבה הוא מבצע מדי יום, באופן מכני, את אותן הפעולות כדי להמשיך ולהרוויח את לחמו הדל.

בלילה הוא פותח ספר ישן שבו הוא מדפדף ביראת כבוד, באטיות ובטקסיות. כאשר עיניו מתעייפות הוא עוצם אותן באנחה וממלמל כל הזמן את אותו המשפט באותה דבקות: בשנה הבאה בירושלים!

אין זו תקוותו, וגם לא בדיוק משאלתו. הוא יודע היטב שלא יגיע לירושלים, לא בשנה הבאה ולא בכל זמן אחר. [...]

ואולם, הוא שמע שהיהודים שבו לשם, לא כדי למות בפינה של חומה [...] הם שבו לשם כדי להיות טוב בביתם, כפי שחיו שם יהודים לפני הגלות [...]

זה החזיון שנותן לו את הכוח להיות חיים אציליים. הוא, מתקן החפצים המקולקלים העני, אוסף הפסולת העני, שילדיו מתעשרים מעבר לחומות המלאח כיוון ששכחו את התורה ואת ירושלים ואת תלאותיו של יעקב. [...]

שאישי לא יבוא להטריד את מחשבותיו האחרונות בטענה שירושלים היא "אוטופיה מלאת אכזבות". הוא לא יבין זאת. הוא רק יבין שאם ירושלים היא טוב, אזי גם כוב הוא להיות יהודי וכוב היה להיות יהודי במשך אלפיים שנה ותמיד להמתין לשנה הבאה כדי לשוב לירושלים. הוא יבין שעקירת ירושלים מלבו ומשפתו של יהודי, כמוהו כהכחדה של כל מה שיהודי בעולם כולו, וגם כל מה שהיהדות הביאה לעולם במובן של תקוות ונצחיות, מושגים שהפכו אצל כל העמים ובכל התקופות לצדק, ליופי ולאמת.

הוא ינענע את ראשו הוקן והמיוסר ויגיד: היהודי ששוכח את ירושלים יהיה שנוא על הגויים וגורם צער לעם ישראל.

"העתיד המצויר", 1 באפריל 1932, מתוך: הלל, עמ' 2.

רואה 'מוגנים'. "ובהמשך: "כמו כן ברצוננו להביע את רחשי האהדה ויראת הכבוד של יהודי מרוקו להוד מלכותו השולטן ואת רחשי ידידותם לאוכלוסייה המוסלמית" (מתוך: לסקר, עמ' 357-358). דבריו של לוי משקפים לא רק את רגשותיהם של יהודי מרוקו כלפי המלך אלא גם הבנה עמוקה של המצב הפוליטי האקטואלי, שכן גם לאחר כינון הפרוטקטורט היה בית המלוכה כוח פוליטי ודתי חשוב מאוד.

שני היסודות האחרים התייחסו לצורך בשיפור מצבם של היהודים: " [...] אנו מבקשים: 1. שיוענק לנו מעמד מדיני ומשפטי ההולם את כבודנו ואת צרכינו; 2. שתובטח לילדים היהודים השכלה בכל רמותיה; 3. שתעובד ותבוצע תכנית הבראה נרחבת, שמטרתה לחסל את משכנות העוני" (שם, עמ' 358). דרישות אלה מפיו של ציוני דווקא אפיינו את דרישות המשכילים בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת העשרים וגם את דרישות העיתון "העתיד המצויר", והתייחסו לדמותה של הקהילה היהודית בגולה. לוי היה רגיש לנקודה הציונית וציין כי "יהדות מרוקו כמהה לתת את חלקה, ויהיה צנוע כאשר יהיה, למפעל הגדול של השיקום שלאחר המלחמה ולהצטרף ליהדות העולמית בהגשמת המטרה העליונה של עמנו: התחדשות עם ישראל על אדמת ישראל" (שם, עמ' 358). כלומר, הוא היה מודע לסדר הקדימויות של הציונות ולצורך בפעולות שלא פעם סתרו זו את זו: עלייה מול פעילות בגולה. ולבסוף, לוי ציפה שהקונגרס יסייע ליהודי מרוקו "להחלץ מהמצב האומלל שבו הם נמצאים" (שם, עמ' 357). כלומר, הוא הבין את החשיבות שבהשגת תמיכתו של כוח יהודי בין-לאומי שאינו ציוני, כגון הקונגרס היהודי העולמי, לשיפור מצבם של יהודי ארצו, כפי שציוני פאס פנו בשנת 1908 לולופסון לסייע בקבלת חסות. הפעילים הציונים ראו בתנועה הציונית העולמית כוח שיש ביכולתו להשפיע על מצבם במרוקו, כפי שעשתה זאת כ"ח או "אגודת האחים" האנגלית. אפשר לראות כי בין הרב יפרגאן בשנת 1900 לבין ס"ד לוי בשנת 1944 עובר קו ישר וברור של זהות רעיונית. הפיתוח של לוי – הוספת המלך לנאמו – הוא תוצאה של ההתפתחויות במרוקו, ובדיוק בזה היה כוחה של הציונות גדול, גם במרוקו: גילוי גמישות ומיקוד הפעילות בהתאם לנסיבות המשתנות, מבלי לוותר על עיקרי התפיסה. הרב יפרגאן לא התעלם מכמיהתם של יהודי מרוקו לציון; נהפוך הוא, הוא ראה בהגשמת החזון הציוני מעשה אלוהי. אלא שבראשית המאה העשרים לא הייתה סוגיית

קיבוץ הגלויות קונקרטי, וארץ ישראל נתפסה כפתרון למצוקה הקשה של יהודי מרוקו באותה תקופה. כך תיאר מאיר בר-ששת, מפעילי האגודה הציונית בסאפי, את מצבם של יהודי מרוקו ביוני 1903 בעיתון **היהודי**: "[...] כי גם אחינו אלה יושבי הארץ הלזו נרדפים עד צואר מחמת המציק העשוקים והרצוצים, הנאנחים והנאנקים מתחת יד כל מעול וחומץ, הנתונים למשסה ובוז, להרג ואבדן, וכל אוכליהם לא יאשמו משפט אדם לא נתן למו, וכרמשים זוחלי ארץ המה בעיני עם הארץ הפראיים [...] (שיטרתית, תנועת ההשכלה, עמ' 324).

תחל שנה

תחל שנה וברכותיה. האם הדבר אפשרי, לדעתכם? על כל פנים יש לקוות לכך, כי הזמן דוחק. רק שלא תיפולנה עלינו שוב הרעות של השנה שזוה עתה הסתיימה. יותר מזה אין אנו מבקשים.

ואם נזכה רק לזה, דיינו (*dayenou*), כך אנו אומרים בליל הסדר, כאשר אנו מונים את הברכות שנפלו בחלקנו בימים ההם.

נסתפק אפוא, ברוב צניעות, במשאלות הבאות:

1. שתיעצר לפחות המצוקה במלאת, שכן גראה שאי־אפשר להקטין אותה.
2. שלא יועלו המיסים על מוצרים כשרים.
3. שיקיצו ועדי קהילותנו מתרדמתם.
4. שימשיכו נציגינו בוועדה העירונית להעדר מהדיונים שנוגעים לנו כדי שלא יטפלו באינטרסים שלנו בצורה שלומיאלית. האם לא עדיף שלא יזכירו אותנו כלל?
5. שתמשיך הוועדה העירונית, שסירבה בשנים הקודמות לדון במצב התברואה ברובע היהודי, לסרב להתערב גם להבא. בדרך זו תוכל מגיפה מוצלחת, להקטין את מספר התושבים ולאפשר לנו להביא את חברי מועצת העיריה שלנו לידי נקיטת אמצעים שלא היו מביאים להם כל הוקרה או פופולריות לו ננקטו לשם מניעה.
6. שגם להבא לא יחילו את הטהור הנוגע לקהילות שלנו, כדי למנוע את הסיכון שביצעו יהיה גרוע.
7. שלא יגביל הפרוטקטורט את ההקצבות לבתי הספר שלנו.
8. שלא יתקבלו ילדינו ואמהותיהם וגם [...] סביהם, כבעיטות ובמכות ביום פתיחת שנת הלימודים לפני השער של בתי־הספר היהודיים.
9. שלא תגדל המצוקה עד כדי כך שתוציא את המוני היהודים לרחוב, דבר שיחייב את המנהיגים, כמעשה של אורחות טובה, להזמין את המשטרה.
10. שהקהילה, שעליה מוטל להקל על מצוקת העניים, תדאג לכליאת מספר גדול ככל האפשר מהם בבית־הסוהר, כמו שעשתה הקהילה של ספי, כדי שרשות בתי־הסוהר תהיה חייבת להזין אותם. זו דרך אלגנטית להענות לדרישותיהם.
11. שיבינו סוף כל סוף הקבצנים את יתרונות המערכת ושילכו כולם להפגין לפני "השירותים הקהילתיים", כדי שיעצרו וגם [...] יקבלו מזון.
12. שיתרבו ימי היציאה של הקבצנים, מה שעשוי לדרבן אותנו לחשוב מעט יותר על מצוקתם.
13. שלא יאבדו חברי הוועד של הקהילה את האומץ לפעול לנוכח אי־הסדר הניצב מולם ושלא יפרשו מתוך יאוש. זה כל מה שאנו מבקשים מהם, לעת עתה. ואם תתגשמה רק המשאלות הללו, שהן כמעט זניחות, "דייננו". זה יספיק לנו.

"העתיד המצויר", 31 באוגוסט 1937, מתוך: הלל, עמ' 237-238.

השקפה זו של הציונות, כאילו היא מציגה פתרון למצוקתם של היהודים בכל מקום, לא התבססה על הכרה לאומית חדשה אלא על צורך בפתרון מעודכן וממשי של המצוקה. ואכן, גם בר־ששת מעיד כי מרוקו היא "ארץ אשר כל יחס לאומי לא נראה בה", וכן "רגש הלאומיות בן בלי שם בעיניהם, כי לא ידעו מה הוא" (שם, עמ' 324). לתחושה זו היו שותפים גם השליחים הראשונים שהגיעו למרוקו לאחר מלחמת העולם השנייה. הרושם שלהם היה כי "ברחבי היהדות ישנה 'הרגשה' ציונית רחבה, אבל מאד שטחית, אשר מתבטאת בפרזיאולוגיה נבובה וריקה, שמאחוריה אין כל יסוד של ידיעות או של הרגשה עמוקה יותר. פועל יוצא כמובן גם המצב הכלכלי והפוליטי הירוד, אבל אין לדבר על הכרה עמוקה. על ארץ ישראל חסרות הידיעות גם האלמנטריות ביותר." (מתוך: לסקר, עמ' 203).

העיתון "העתיד המצויר" ביטא את התפיסה הציונית בצורה הנאמנה ביותר. הוא דיווח על מצוקות המלאח ועל המצב בארץ ישראל, על העוני בקהילה ועל החרם על גרמניה הנאצית שארגנה התנועה הציונית. גיליונות לא מעטים הוקדשו ליהודי האטלס שהיגרו לקזבלנקה. לאחר עשור של מאבק עיתונאי לשינוי פני הקהילה, הציג העיתון לקראת ראש השנה, בשנת 1937, שלוש־עשרה משאלות החושפות את הפן הראשון של המתח הדיאלקטי: המצוקה הפיזית במלאח, העוני, החינוך, יחסם של הצרפתים ותפקוד הקהילה היהודית; ובצדו שאיפה לשקם את הקהילה במובנים הפיזי והארגוני. כמו הרב יפרגאן לפניו, התייחס גם "העתיד המצויר" לצורך בסולידריות בין־קהילתית כדי לממש את המטרה הזו של הציונות. הפן השני של המתח הדיאלקטי הוא היחס לרעיון המדינה היהודית בארץ ישראל. ארץ ישראל הייתה יעד לעלייה,

אם כי הרעיון עדיין לא היה בשל ליישום בשנות השלושים. העיתון ידע לגשר במינון נכון בין הכמיהה המסורתית של יהודי מרוקו לארץ ישראל לבין התפיסה המודרנית של מדינה עברית. עד מלחמת העולם השנייה לא הטיפה אפוא הציונות במרוקו לעלייה, ולא רק בשל החשש מהתגובה הצרפתית. התפיסה הייתה שעל הציונות לטפל בבעיות הקהילה. מלחמת העולם השנייה הביאה לשינוי בסדר הקדימויות של התנועה הציונית. בקרב הפעילים הציוניים גברה ההכרה כי הגיע הזמן להגשמה ציונית. הכרה זו נבעה מהעלמת העין של הצרפתים מהפעילות הציונית, מעניינה הגובר של התנועה הציונית ביהדות מרוקו, מהמצב הפנימי במרוקו ומשינוי הפרופיל החברתי של הציונים, קרי: הצטרפותו של הנוער לפעילות ציונית. הביטוי המובהק לשינוי בתפיסה זו היה בממדי העלייה ממרוקו, שהלכו וגברו עם השנים, מעלייה בלתי-ליגלית בשנים 1947-1949 לעלייה הגדולה בשנים 1949 ואילך.

שינוי נוסף חל בפעילות הציונית לאחר הקמתה של מדינת ישראל ובואם של שליחי התנועה הציונית והמפלגות הציוניות, ועיקרו היה העמקת הרעיון הציוני ומיקודו. אם עד הקמת המדינה הייתה התפיסה כללית ולא פוליטית-מפלגתית, בשנות החמישים לא הייתה עוד השאלה אם קיימת הזדהות עם הציונות אלא לאיזו מפלגה ציונית להשתייך. זאת ועוד, עיקרה של הציונות היה הזדהות עם מדינת ישראל ושליחיה שפעלו במרוקו. העמקה ומיקוד אלה הם שאפשרו את העלייה ממרוקו לארץ ישראל. מגמה ותפיסה זו יתחזקו עם השנים, במיוחד לאחר עצמאות מרוקו. לצערנו, הפוליטיזציה של הציונות, העמקת התפיסה הציונית ומיקודה טרם נחקרו, ולכן לא נוכל לפרט מעבר לקביעה כללית זו.

קטעים מנאומו של ס"ד לוי בטקס שנערך בקזבלנקה, ב־4 בנובמבר 1945, מטעם "ההתאחדות הציונית" במלאת 28 שנה להצהרת בלפור

רבותי,

בעיית פלשתינה בוערת באקטואליותה, והידיעות בנוגע לארץ ישראל נראה שאינן מעודדות כלל לגבינו [...] ידענו ידוע היטב שהניצחון לא יביא בכנפיו מכוח עצמו תור זהב של שלום ואושר, שהאנושות האומללה מייחלת להם זמן כה רב [...]

היכן אנו עומדים היום? חלפו מאז 28 שנה, ומצבנו המדיני נשאר כשהיה. טעות בידי: מצבנו נמצא בנסיגה. געגועיו של עם ישראל לארצו ההיסטורית עוים עתה מכפי שהיו אי־פעם זה אלפיים שנה; והיה אם לאסוננו לא תושב לנו ארץ ישראל, ולו גם בעוד אלפיים שנה, גם אז לא יאבדו הגעגועים הללו מאומה מעוּם. עם ישראל לעולם לא יוותר על פלשתינה. הוא מוזה עצמו עמה; היא הייתה לבשר מבשרו. רק בדרך אחת יוכל העולם לפטור עצמו מבעיה טורדנית זו, ונגזר שתהא זו דרך רדיקלית – הכחדה טוטלית של העם היהודי. מבחינה זו ראו שטרייכר והיטלר את הדברים נכוחה – השמדת העם היהודי עד היסוד, כך ראו את הפתרון לבעיה. במות השרץ יפוג הארס [...]

ואם כן, האם יהא עלינו להיאבק? אללי! רב החשש שאותן מהומות, שהעיתונים מביאים כמה פרטים מהן בימים אלה, אינן אלא ראשיתה של התנגדות אלימה מצד אלה שהובאו עד לחמת־אוש, הסוברים שעניינם מקנה להם זכות להגן על עצמם, ולפיכך יהא זה בלתי צודק להטיל עליהם את כובד האחריות לדם העלול להישפך. ללא ספק, הכוחות במאבק הזה אינם שקולים. אך יהיו בלתי שקולים כאשר יהיו, אנו לא ניכנע. נמשיך להתקדם בדרכנו צעד אחר צעד, עולה ועוד עולה ודונם אחר דונם. כבר אין לנו מה להפסיד, והמוות למען החירות בוודאי עדיף על בוכנוואלד ואושוויץ.

עד מתי לא יבינו זאת העמים? צריך שתהיה ליהודי ארץ שיוכל לראות בה את ארצו ואשר תקנה לו במישור הבינלאומי מעמד של עצמאות ושוויון [...]

המקור בצרפתית. אצ"מ, תיק 794 S5, מתוך: לסקר, עמ' 207-208.

ההרכב החברתי של הפעילים

ה"לוגו" (סקמיל) על גבי נייר המכתבים של מקצת התנועות והאגודות שפעלו ברחבי מרוקו בשנים 1948-1956. ריבוי התנועות גיוון מלמד על עומק חדירת האידיאלוגיה הציונית ועל מיקודה

ההרכב החברתי של הפעילים הציונים כלל שלוש קבוצות: בני המעמד החברתי הנמוך או הבינוני, הרבנים ויהודים לא-מרוקאים. את בני הקבוצה השלישית אפשר לחלק לקבוצות משנה על פי מוצאם – מארץ ישראל, ממוצא מרוקאי שעזבו את הארץ ואירופים. הדמות שייצגה יותר מכול את הציונות בתקופה הראשונה היא ללא ספק דוד אלקאים, משכיל עברי, קנאי השפה העברית, שפעל במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה במוגאדור. הוא פרסם בעיתוני ההשכלה שיצאו לאור באירופה תיאורים של חיי היהודים בקהילתו, של ראשית ההתארגנות הציונית במוגאדור ושל חלקו בה. הוא לא היה נשיא האגודה הציונית בעיר ולא בעל תפקיד בכיר, ועם זאת היה הרוח החיה בה. בהתחשב במעמדו החברתי ובמצבו הכלכלי אין הדבר מפתיע כלל; הוא השתייך לרובד החברתי הנמוך של החברה, שביקש לשפר את מעמדו הכלכלי-החברתי, ונוקט לשם כך לנכבדים בקהילה. תופעה זו אינה ייחודית למוגאדור או למרוקו, ויש לה מקבילות גם במצרים, בלבן ובתוניסיה.

בין שתי מלחמות העולם היו המייצגים הבולטים ביותר של קבוצה זו יוסף הלוי מפאס ואברהם חדידה מקזבלנקה. יוסף הלוי נולד בפאס בשנת 1889, וכשהחל בפעילותו הציונית, בשנת 1917, היה בן 28. אין ידועים פרטים ביוגרפיים על האיש, מלבד העובדה שהיה סוחר. הלוי פעל בכמה מישורים: הפצת הציונות בערים נוספות, בעיקר באזור פאס, הכנת תקנון לאגודה שעמד בראשה, "קול מבושר", ליגליזציה של הפעילות בעיני השלטונות וצירוף אישים שונים לפעילותו. יוסף הלוי ואברהם חדידה היו נתינים מרוקאים, ולכן מידת יכולתם להצליח הייתה מוגבלת.

שמואל דוד לוי היה דמות שונה: בוגר מערכת החינוך של כ"ח, ועם זאת בעל הכרה ציונית מגיל צעיר יחסית. בחינוכו ובדרכי פעולתו היה לבטח שונה מדוד אלקיאם ומיוסף הלוי מפאס, ובדמותו התגלם טיפוס הציוני חדור ההכרה, שפעל למימוש הרעיון הציוני. בשנת 1944, בהיותו בן שבעים, התפטר מתפקידו בתנועה הציונית במרוקו. עד היום נותרה בחזקת תעלומה השאלה מדוע מנהיג בשיעור קומתו בחר שלא לעלות ארצה וסיים את חייו בשיבה טובה בקזבלנקה.

אחד השינויים החשובים בהרכב החברתי של הפעילים הציוניים היה הצטרפות הנוער; אחד הבולטים היה סם אביטל, שברבות הימים תפס מקום מרכזי בפעילות זו. הנוער החל לפעול בתנועה הציונית ככל הנראה כבר בראשית שנות העשרים, במסגרת הצופים היהודים. שתי התנועות הצופיות המרכזיות שפעלו בעולם היהודי בין המלחמות היו "האיחוד העולמי של הנוער היהודי" ו"הצופים היהודים של צרפת". דוד כהן חקר את פעילות תנועת הצופים במרוקו והציג את קשיי ההתקבלות של שתי התנועות האלה. התנועה הראשונה נאלצה להפסיק את פעילותה בגלל נטיותיה הציוניות המובהקות ושינתה את שמה ל"שרל נטר", כדי שתוכל להמשיך לפעול. התנועה השנייה הייתה נטולת גוון ציוני מובהק, אך השלטונות הצרפתיים אסרו גם על פעילותה, בטענה כי מדובר בתנועה בעלת אופי דתי. הנציבות הצרפתית הציעה לתנועה זו להצטרף לתנועת הצופים הצרפתית, שהייתה ידועה באופיה החילוני, מתוך מחשבה או תקווה כי כך יעומעם אופיה היהודי או אף יבוטל.

לאחר מלחמת העולם השנייה חודשה פעילות הצופים היהודים (E.I.F.). התנועה הקימה סניפים ברחבי מרוקו וארגנה מחנות לנוער היהודי. יתר על כן, התקיימו שני כינוסים ארציים, ב-1948 וב-1949, שבהם דנו בבעיות היסוד של משמעות האידאולוגיה של התנועה ליהודי מרוקו ובשאלות ארגוניות. בתקופה זו מנתה התנועה כאלף חברים בעשר ערים, כמחציתם מקזבלנקה.

המרכיב השני בפעילות הציונית היו הרבנים. במוגאדור שימש רב כמזכיר האגודה ובפאס חתמו רוב רבני העיר, ביניהם רבנים חשובים ממשפחת אבן דנאן, על מכתב הזדהות עם התנועה הציונית. בראשית שנות העשרים פעל פנחס בן כליפא הכהן בדרום מרוקו להפצת הרעיון הציוני. הרבנים בכל כפר נמנו עם תורמי השקל הציוני. בתקופה השנייה של הפעילות הציונית המשיכו הרבנים ממשפחת אבן דנאן לשתף פעולה עם הציונות. בתקופה זו אפשר למצוא בכתבי רבנים התייחסות לנושא זה; הבולטת שבהם הייתה זו של הרב דוד דנינו, שבשנת 1938 פרסם את ספרו **שריט הזהב**, ובו פרשנות קבלית ומיסטית לרעיון הציוני.

מעניינת לא פחות היא עדות שנשתמרה על הרב דוד צבאח, ש"ניהל יומן ובו רשם את כל החדשות המתפרסמות בעיתונות במרוקו מהנעשה במלחמת השחרור" (מ' עמאר, "רי' דוד צבאח, תקופתו ויצירתו", **מקדס ומים**, ז' [2000], עמ' 82). הרב צבאח עלה לארץ בראשית 1949, נשאר בקשר עם רבנים במרוקו ובמכתביו הכחיש את השמועות על המצב

האיחוד העולמי של הנוער היהודי (U.U.J.J.)
Union Universelle de la Jeunesse Juive
 תנועת נוער צופית שהוקמה בשנת 1923 בסיומו של הקונגרס הציוני בקרלסבד. מטרתה היו טיפוח החינוך היהודי, לימוד עברית, היסטוריה ויהדות, הדגשת ערכים אוניברסליים, שמירה על זכויות הנוער היהודי בעולם וחינוך לספורט ולצופיות. הרוח החיה בתנועה זו היה גר צדק נודע בשם אמה פליאר. התנועה הוציאה לאור את העיתון *Chalom*.

הצופים היהודים של צרפת (E.I.F.=Eclaireurs Israélites de France)

תנועת הנוער הצופית היהודית הראשונה שנוסדה בצרפת על ידי רובר גמון (1906-1961) בשנת 1923. מטרתה הייתה לתרום להכשרתו האישית והחברתית של החניך, להגביר את המודעות ליהדות ולעושר מסריה. התנועה הייתה פלורליסטית ולא פוליטית, והוקמה כחלק ממגמה להקים תנועות נוער בצרפת.

תפיסת הגאולה על פי הרב דוד דנינו, 1938

[...] לא כן בגאולה האחרונה, שתסכים מדת הדין למעלה, והממשלות יר'ה [ירום הודן] יסכימו למטה, כמו שאנחנו רואים בחוש הראות שכל הממשלות הסכימו להחזיר אותנו לארצנו, וממשלת אנגליה יר'ה ותנשא מלכותה, תהיה מגן לנו, וכל הממשלות אמרו שעל פי הדין צריך לתת אותה לנו, וזאת היא מדת הדין שהסכימה על פי הטבע והצדק והיושר, שהם גדולי הממשלות, שהיו יושבים על שולחן המשפט העולמי, שהיה אחר המלחמה העולמית, ונתנו לכל עם ועם חירותו וגם אותנו זכרו לטובה, ואלו רצו להתעלם ממנו מי יאמר להם מה תעשו, או מדוע ככה עשיתם, ואין זה כי אם יד ה' עשתה זאת.

ד' דנינו, **שרביט הזהב**, קזבלנקה
1938 עמ' נה.

הקשה בארץ. חשוב להדגיש כי הרבנים גיבו את הפעילות הציונית ללא הסתייגות, בניגוד לרבנים באירופה.

היסוד השלישי הוא פעילותם של יהודים לא-מרוקאים. ואכן, חלק מהאגודות הציוניות שפעלו במרוקו בתקופה הראשונה הוקמו בידי אנשים שהיגרו למרוקו. כך, למשל, את אגודת "שיבת ציון" בתיטואן הקים ד"ר ברליאבסקי, רופא יליד רוסיה שהתחנך בצרפת ועבר לטנג'יר. שלמה קגן (1864-1932), עורך דין יליד רוסיה שהתחנך בצרפת, היה פעיל ציוני שם ובשנת 1893 היגר למרוקו, והיה פעיל באגודה ציונית אחרת. כמו כן נזכיר את פעילותו של זיימיג ספיבקוף, יליד אודיסה, שעלה לארץ בשנת 1882 עם הביליוויים, לאחר מכן למד רפואה בצרפת ובשנת 1893 עבר לטנג'יר לנהל את בית החולים הצרפתי במקום. בשנת 1901 פתח שם קליניקה פרטית. בתקופה השנייה יש להזכיר את זלמן שולמן, ארץ ישראלי הגיע לקזבלנקה במלחמת העולם הראשונה ועסק במסחר ברהיטים. מעניינת לא פחות היא פעילותם של יהודים מארץ ישראל דוגמת מאיר בר-ששת, שהגיע כשד"ר מטבריה ונשאר במרוקו.

לאחר מלחמת העולם הראשונה בלט יונתן תורש (נולד בפולין ב-1895 ונפטר ב-1976 בארצות הברית) בפעילותו ובאישיותו. תורש הניח את שני היסודות של הפעילות הציונית בתקופה זו: הקמת העיתון "העתיד המצויר" וייסוד הוועידות הארציות, ארגון העל של הפעילות הציונית במרוקו. יתרונו היה במעמדו כאזרח בריטי, שאפשר לו תנועה בלתי-מוגבלת, חסינות דיפלומטית וקשר טוב עם מוסדות התנועה הציונית.

גם לאחר מלחמת העולם השנייה פעלו יהודים לא-מרוקאים באגודות הציוניות. לעובדה זו שמו לב גם השליחים מארץ ישראל שהגיעו למרוקו ב-1945: "יש לציין", הם כותבים, "שרוב האנשים המהווים את ההנהלה [של התנועה הציונית במרוקו, ח"ס] הם אנשים לא מקומיים, אבל הם נפגשים בהבנה ובעזרה" (מתוך: לסקר, עמ' 203). לאחר המלחמה החלה המעורבות של שליחים מארץ ישראל בפעילות הציונית. את ראשיתה יש לראות בשליחותם של אפרים בן חיים (פרידמן) ויגאל כהן, בראשית 1945. הם סיירו ברחבי מרוקו במשך שלושה שבועות ולמדו את התנאים השונים של הפעילות הציונית. עם זאת, נראה כי חלקם של הפעילים המקומיים בפעילות הציונית היה רב ומשמעותי יותר.

בשנים שלאחר הקמתה של מדינת ישראל ועד לעצמאות מרוקו גברה מעורבותם של שליחי התנועות הציוניות והמפלגות הפוליטיות הישראליות בפעילות הציונית במרוקו. הם הותירו מקורות עשירים על תקופה זו, אך אין מחקר מבוסס היכול להצביע על תרומתם או על מתח, אם היה כזה, עם הפעילים המקומיים. עם זאת, יש לציין כי בין המלחמות היו הפעילים הציונים הלא-מרוקאים תושבי קבע במרוקו; לעומת זאת, רוב הלא-מרוקאים שפעלו במרוקו לאחר מלחמת העולם השנייה היו שליחים שהגיעו לפרקי זמן קצובים, בדרך כלל קצרים למדי. יתר על כן, בעוד הלא-מרוקאים שפעלו עד מלחמת העולם השנייה חתרו לביסוס הפעולה הציונית, פעלו השליחים לאחר המלחמה בשם התנועה או המפלגה שבשמה נשלחו. בכך הם תרמו לרבגוניות הציונית שאפיינה את התקופה. ולבסוף, עיקר פעולתם של השליחים נועד להכשיר את יהדות

רשימת תורמים לקרן היסוד מהכפר תארודאנת, 16 במארס 1920. ברוב הכפרים היו הרבנים בין התורמים. פנחס בן כליפא הכהן צירף למכתבו מיום 20 ביוני 1920 רשימות של תורמים משמונה כפרים וממראכש

Le 16 Mars 1920	
Siècle de Tarradant (Medina de Sous)	
Mr. Rabin David Cohen Azouli	10.50
Monsieur Joseph Abecassis	10.50
Juda Kalifa	10.50
Isaac Aseraf	10.50
Demar Abenttain	10.50
Kalifa Asseraf	10.50
Salamon Ouizman	10.50
Yanis Ouizman	10.50
Simon Abitbol	10.50
Kalifa Sebbat	10.50
Aisiah Abecassis	10.50
Messod Logassi	10.50
Mardoche Knino	10.50
Salomon Abourmad	10.50
Abraham Abecassis	10.50
Abraham Abergel	10.50
Isaac Ohayon	10.50
Isaac Abergel	10.50
Total	Fr. 203.50

כשימות שמונת חברי חובת ציון תעבירי •
 1 הוזכר לראשונה בן הריב הקדון משה בלמה אבן דנאן כי
 בעל המחבר של ערך בלמה שנת
 2 החכם ל' ת' ס' לוד בן הלכר הקדון משה מותני ה' ערירו
 3 החכם ל' ש' אול בכמהרע הכול
 4 החכם ל' א' נבך יעקב בן הרב הירון משה עזר הכספי •
 5 החכם ל' מ' מכלוף בן הנריד משה אהרן נש בן אבנא •
 6 האדון שלמה סרו יוסף בן ממון •
 7 האדון אהרן בנהר אהרן הכהן •
 8 האדון שלמה בכמהר עזר אהרן •
 9 האדון אהרן בנהר יוסף אהרן •
 10 האדון משה בכר אהרן בנהר •
 11 האדון אברהם בנהר עזר בן יוני •
 12 האדון עמרם בן אהרן הכהן •
 13 האדון יצחק בנהר אהרן בן ממון •
 14 האדון יצחק בן קפסר •
 15 האדון יהודה אהרן יוסף עטיף •
 16 האדון משה בכר אהרן אהרן •
 17 האדון יוסף בכר אהרן אהרן •
 18 האדון אהרן אהרן אהרן •
 19 האדון אהרן אהרן אהרן •
 20 האדון אהרן אהרן אהרן •

רשימה של שמות חברי "חובת ציון" בפאס, 1909. ביניהם גם הרבנים שלמה אבן דנאן, מחבר הספר אשר לשלמה ובנו שאול, הרב ישראל הצרפתי והרב חיים דוד סרירו

מרוקו לקראת העלייה לארץ. בכך הם שינו את פניה של הציונות המרוקאית לציונות מגשימה.

מעורבות השליחים מארץ ישראל נמשכה לאחר עצמאות מרוקו, אלא שחל שינוי בדפוסי פעילותם. הפעילות הציונית הייתה אסורה, ולכן היו פעילים בעיקר שליחי המוסד, שהוא ארגון רשמי של מדינת ישראל, וכזוה לא היה אמור לעסוק בפעילות ציונית מפלגתית אלא בעיקר בעלייה הבלתי-ליגלית. ואכן, גם זה ביטוי לפעולה ציונית, שחלקם של יהודי מרוקו בה היה בהחלט חשוב ומשמעותי. שלמה ברד בדק את תפוצת השליחים בארצות המזרח בשנים 1948-1972, והתברר כי במרוקו היה המספר הגדול ביותר של שליחים: 92 מתוך 273 שליחים שפעלו בשנים 1948-1956 בארצות האסלאם; ו-201 מתוך 448 שליחים בשנים 1948-1972. גם מספר שליחי המוסד במרוקו היה גדול בהרבה מאנשי מוסד בארצות מזרח אחרות.

סיכום

התנועה הציונית פעלה במרוקו עד מלחמת העולם השנייה בתנאים קשים. היא התגבשה, התפתחה והתאימה את דפוסי פעילותה למצב המשתנה במרוקו. היא זיהתה את השינויים הפוליטיים והחברתיים והציעה פתרונות מתאימים ליהודים. רק לאחר מלחמת העולם השנייה התירו הצרפתים את הרסן ואפשרו ביטויים של פעילות ציונית.

הציונות השתלבה במסורת הפעילות הקהילתית והפוליטית. הרבנים והסוחרים הם שהובילו את מרבית מגמות השינוי, ובתקופה הראשונה והשנייה גם הציונות המקומית. התנועה לא הייתה המונית עד 1948, ופריצתה העיקרית הייתה בשנים 1948-1956, אך למרבה הצער דווקא תקופה זו כמעט שלא נחקרה.

אפשר לסכם את חשיבותה ההיסטורית של הציונות במרוקו בשלוש נקודות מרכזיות. האחת, הציונות במרוקו יצרה הזדהות בין-קהילתית הקשורה ברעיון מסוים ובתנועה. השנייה, היא הציעה אידאולוגיה רלוונטית, שכללה התייחסות הן לשיפור פני הקהילה הן לחזון העתיד של הציונות; חלופה רעיונית וארגונית לתנועות ולזרמים אחרים. נוסף על כך נהנתה הציונות מחסותה של התנועה העולמית ומסיועם של ארגונים יהודיים בין-לאומיים. ולבסוף, התנועה הציונית, ואחר כך מדינת ישראל, סללו את הדרך לעלייתם של יהודי מרוקו לארץ.

ההתפתחויות הפוליטיות במרוקו וכינונה של מדינת ישראל אילצו את יהודי מרוקו לבחור באחת משתי הדרכים שבהן צעדה הציונות. הרוב בחר בעלייה לארץ ישראל. בחירה זו הייתה תוצאה של יכולתה של הציונות לשמר את הזיקה והכמיהה העמוקים של יהדות זו לארץ ישראל.

חברי תנועת "הבונים" עם לוח עשרת הדיברות של "החלוץ", מכנאס, 1905